STUDIA Z DZIEJÓW PAŃSTWA I PRAWA POLSKIEGO
XXIV — 2021
STUDIES IN HISTORY OF POLISH STATE AND LAW

DOI: 10.48269/2450-6095-sdpipp-24-007 e-ISSN 2450-6095; ISSN 1733-0335

Marcin Głuszak
dr, Uniwersytet Łódzki
https://orcid.org/0000-0002-1078-9012

Uniwersały Rady Nieustającej z lat 1775–1788. Część III: Materie ekonomiczne[1]

1. Wprowadzenie; 2. Uniwersały poświęcone materiom ekonomicznym; 2.1. Problematyka miast królewskich; 2.2. Leśnictwo, rolnictwo, przemysł surowcowy; 2.3. Infrastruktura drogowa; 2.4. Handel; 2.5. Skarbowość; 3. Podsumowanie.

1

W uniwersałach Rady Nieustającej z lat 1775–1788 w szerokim zakresie podejmowano materie ekonomiczne. Rada poświęciła im 17 uniwersałów[2], spośród których 6 odnosiło się do organizacji i finansów miast królewskich, w tym przesyłanych do Rady raportów finansowych i licytacji propinacyjnych. Pozostałe uniwersały dotyczyły szczegółowych kwestii w przedmiocie infrastruktury drogowej, leśnictwa, rolnictwa, przemysłu surowcowego oraz skarbowości.

2

2.1. Jednym z najważniejszych wyzwań stojących po elekcji przed Stanisławem Augustem i jego zapleczem politycznym było przeprowadzenie reformy miast, pogrążonych w głębokim kryzysie gospodarczym i społecznym. Antymieszczańska polityka szlachty skutkowała wykluczeniem ekonomicznym mieszczan i pozba-

[1] Publikacja jest kontynuacją artykułów: M. Głuszak, *Uniwersały Rady Nieustającej z lat 1775–1788. Część I: Charakterystyka ogólna*, „Studia z Dziejów Państwa i Prawa Polskiego" 2019, t. XXII, s. 37–49; idem, *Uniwersały Rady Nieustającej z lat 1775–1788. Część II: Ustrój sądownictwa i prawo sądowe*, „Studia z Dziejów Państwa i Prawa Polskiego" 2020, t. XXIII, s. 13–34.

[2] W pierwszej publikacji podaliśmy liczbę 16 uniwersałów. Błędnie zakwalifikowaliśmy dwa uniwersały opatrzone nr 74 z 7.03.1777 r. jako jeden akt. W rzeczywistości pod wspomnianą datą i numerem wydano dwa odrębne uniwersały, odpowiednio z dopiskami „A" i „B", o obowiązku nadsyłania raportów finansowych i obowiązku przeprowadzania licytacji propinacyjnych, idem, *Uniwersały Rady Nieustającej z lat 1775–1788. Część I…*, *op. cit.*, s. 44.

wiała ich praw politycznych. Towarzyszyły temu zniszczenia miast i rozproszenie ich ludności będące wynikiem toczonych w XVII i XVIII w. na ziemiach Rzeczypospolitej działań wojennych[3]. Od roku 1764 sejm podejmował działania mające na celu szeroko rozumianą naprawę miast i znosił jurydyki, serwitoriaty, wprowadzał komisje *boni ordinis* (dobrego porządku)[4].

Aktywna była też Rada Nieustająca. W wydanym w 1777 r. uniwersale[5] skierowanym do posesorów, administratorów miast koronnych i litewskich oraz miejskich magistratów, powołując się na pkt II konstytucji z 1776 r., powierzający Departamentowi Policji nadzór nad finansami miast królewskich[6], zobligowała wspomniane podmioty do nadsyłania corocznych zestawień wszystkich wpływów i wydatków miejskich[7]. W uniwersale, „dla doskonalszego zaś stanu i dochodów miast i miasteczek naszych poznania", sformułowano 16 pytań, na które odpowiedzi powinny były znaleźć się w raporcie. Oczekiwano w nich wskazania z nazwy wszystkich należących do miasta i przynoszących zysk nieruchomości (m.in. wiosek, ogrodów, młynów) z uwzględnieniem wysokości percepty, tj. dochodów, oraz z określeniem podstaw nadania tych nieruchomości miastu, wielkości pobieranych czynszów i innego rodzaju opłat z kamienic, dworków i sklepów, dochodów z lasów, cegielni i ceł, miejskich opłat (brukowego, bramnego, szosowego), propinacji, wreszcie oszacowania wysokości miejskich długów wraz z oprocentowaniem i opisania wydatków z wyszczególnieniem „gatunków ordynaryjnych i ekstraordynaryjnych", a także przedstawienia danych dotyczących liczby mieszkańców osiadłych i luźnych, ich narodowości i wyznania.

---

[3] Szerzej o przyczynach upadku miast w XVII–XVIII w. m.in.: T. Korzon, *Wewnętrzne dzieje Polski za Stanisława Augusta (1764–1794). Badania historyczne ze stanowiska ekonomicznego i administracyjnego*, t. II, Kraków 1897, s. 216–225.

[4] Więcej o naprawie miast: M. Bogucka, H. Samsonowicz, *Dzieje miast i mieszczaństwa w Polsce przedrozbiorowej*, Wrocław 1986, s. 576–579. O działalności komisji *boni ordinis* zob.: G. Bałtruszajtys, *Z badań nad Komisjami Boni Ordinis. Płocka Komisja Dobrego Porządku*, „Czasopismo Prawno-Historyczne" 1975, t. XXVII, z. 2, s. 221–227; J. Deresiewicz, *Wielkopolskie komisje Dobrego Porządku*, „Czasopismo Prawno-Historyczne" 1966, t. XVIII, z. 2, s. 155–213; T. Srogosz, *Geneza i funkcjonowanie komisji dobrego porządku*, „Studia z Dziejów Państwa i Prawa Polskiego" 1995, t. II, s. 152–163.

[5] Uniwersał nr 74 sub. lit. A z 7.03.1777 r., *Zbiór rezolucyi Rady Nieustaiącey potrzebnych do wiadomości juryzdykcyi sądowych y obywatelów oboyga narodów od seymu 1776 do seymu 1782 zebrany*, Warszawa 1785, s. 202–204.

[6] *Volumina Legum. Przedruk zbioru praw staraniem XX. Pijarów w Warszawie, od roku 1732 do roku 1782, wydanego*, wyd. J. Ohryzko, Petersburg 1860 [dalej: VL], t. VIII, *fol.* 851.

[7] Rada Nieustająca powołała się w tym miejscu na konstytucje z lat: 1565, 1567, 1613, 1620, 1631, 1764 i 1768.

Dwa lata później, w liście rekwizycjonalnym[8] skierowanym do Komisji Skarbowej Litewskiej[9], Rada powołała się na konstytucję z 1776 r. „Ustawa podatku W. X. Litewskiemu"[10], zgodnie z którą, wskutek fatalnego zarządzania i zaniedbań, a w konsekwencji upadku gospodarczego, w mniejszych miastach Wielkiego Księstwa zniesiono tzw. magdeburgie – prawo miejskie i samorząd[11]. Część uzyskanych przez każde takie miasto dochodów zgodnie z konstytucją należało wydzielić i za pośrednictwem Komisji Skarbowej Litewskiej przekazać na bieżące potrzeby miasta związane z jego reparacją; pozostała część zasilić miała skarb Wielkiego Księstwa. Nadzór nad funduszami powierzono Departamentowi Policji Rady Nieustającej, do którego trafiać miały wspomniane już miejskie raporty finansowe. Rada stwierdzała, że nałożony na Komisję Skarbową obowiązek przesyłania taryf został wypełniony jedynie w niewielkiej części. Ponowiono więc żądanie przesłania informacji „jaka część dochodów każdego w szczególności miasta i miasteczka na skarb W. X. Lit. obrócona, a wiele na użytek tegoż miasta lub miasteczka podług wspomnionej konstytucji zostało", co miało umożliwić Departamentowi Policji uzyskanie informacji na jakie „potrzeby publiczne" mogą być wydane fundusze pozyskane z dochodów tychże miast.

Funkcjonowaniu miast poświęcono także ostatni wydany przez Radę Nieustającą uniwersał[12]. Jak wynika z protokołu potocznego Rady, na sesji plenarnej odczytany został raport Departamentu Policji, w którym przedstawiono szczegółowy wynik dwuletnich działań podjętych przez Departament w celu renowacji miast królewskich. Zawarto w nim dokładny opis 33 zlustrowanych ośrodków, w tym liczbę i stan zabudowań (wraz z nakazem stawiania murowanych kominów), opis populacji mieszkańców z uwzględnieniem wykonywanego zajęcia: rzemiosła lub handlu, zestawienie miejskich przychodów i wydatków oraz przegląd infrastruktury drogowej i mostowej. W ciągu dwóch lat powołano kolejnych 10 komisji dobrego porządku, założono 15 szkół, wybudowano 23 cegielnie. W raporcie zauważono jednak, że starania departamentu często nie wystarczały, co skłoniło Radę

---

[8] O listach rekwizycjonalnych zob. M. Głuszak, *Uniwersały Rady Nieustającej z lat 1775–1788. Część I…*, *op. cit.*, s. 42.

[9] List rekwizycjonalny nr 51 z 22.01.1779 r., *Zbiór rezolucyi…*, Warszawa 1785, s. 220–221.

[10] VL, t. VIII, *fol.* 925–931.

[11] VL, t. VIII, *fol.* 928–929. Magdeburgie pozostawiono zaledwie w 11 większych miastach: Wilnie, Lidzie, Trokach, Kownie, Nowogródku, Wołkowysku, Pińsku, Mińsku, Mozyrzu, Brześciu i Grodnie. Zob. Z. Kaczmarczyk, B. Leśnodorski, *Historia państwa i prawa Polski*, t. II, Warszawa 1968, s. 485.

[12] Uniwersał nr 279 z 9.09.1788 r., *Zbiór rezolucji interpretacyjnych Rady Nieustającej z lat 1786–1788*, oprac. M. Głuszak, Łódź 2014, s. 320–321.

do przygotowania projektu nowego uniwersału[13]. W celu „podźwignięcia tychże miast z nierządu, w którym jeszcze dotąd przez niedostatek dozoru na miejscu zostają" Departament Policji podzielił miasta na 15 wydziałów, na czele których stać mieli specjalni komisarze policji (dozorcy)[14]. Uniwersał:

1) zobowiązywał miasta do prowadzenia licytacji w terminach umożliwiających obecność na nich dozorców objeżdżających podległe im ośrodki;
2) poddawał kontroli i ocenie dozorców miejsca przeznaczone na renowacje, oddając także pod ten nadzór sposób wydatkowania funduszy, jakie Departament Policji przewidywał na odbudowę miast i utrzymanie w nich porządku;
3) nakładał obowiązek udziału w kosztach renowacji miast „w tej proporcyi, jaką Departament Policyi w miarę dochodów każdego miast ułoży";
4) zawierał zobowiązanie Rady do wydania przepisów regulujących zasady transportu konnego między miastami i organizację robót publicznych (tzw. szarwarków);
5) w związku z doniesieniami o licznych pożarach zapowiadał zorganizowanie specjalnych służb przeciwpożarowych, tzw. porządków ogniowych, oraz powołanie „kasy ogniowej" dla pogorzelców;
6) wydzielał specjalny fundusz dla architektów i geometrów, zapowiadając przydzielanie w porozumieniu z Komisją Edukacji Narodowej „nauczycielów i uczniów do rozmiaru i dyrekcyi budowli zdatnych";
7) przyjmował nowe wytyczne odnośnie do wysyłania uczniów do Szkoły Głównej w Krakowie[15].

Rada Nieustająca podeszła do reformy z zaangażowaniem: nakreślony w uniwersale plan reorganizacji miast był ambitny, warto jednak zauważyć, że w dużej mierze zawierał on jedynie plany określonych działań w przyszłości.

Wśród uniwersałów dotyczących gospodarki ważne miejsce zajmują 4 akty odnoszące się do prawa propinacji, tj. prawa warzenia trunków i szynkowania w miastach. Swoboda mieszczan w tym zakresie była stopniowo ograniczana

---

[13] Archiwum Główne Akt Dawnych [dalej: AGAD], tzw. Metryka Litewska [dalej: tzw. ML], dz. VII, sygn. 66, k. 605–606 (72 v.–73).

[14] Były to wydziały: poznański, kaliski, sieradzki, kujawski, mazowiecki, warszawski, krakowski, sandomierski, podlaski, lubelski, ruski, podolski, bracławski, ukraiński, kijowski. Do zadań komisarzy według sporządzonej dla nich instrukcji należało przeprowadzenie dwa razy do roku kontroli w każdym mieście i miasteczku danego wydziału. Celem pierwszej wizyty była kontrola kasy miasta, nadzór nad licytacją propinacyjną, opiniowanie potrzeb miasta w zakresie jego reparacji; druga kontrola dotyczyć miała realizacji powziętych postanowień; A. Zahorski, *Centralne instytucje policyjne w Polsce w dobie rozbiorów*, przedm. B. Leśnodorski, Warszawa 1959 (Studia z Dziejów Polski w Okresie Oświecenia, nr 2), s. 36–39.

[15] Kwestia ta zostanie omówiona w kolejnej publikacji poświęconej uniwersałom Rady Nieustającej, dotyczącym m.in. wysyłania z miast królewskich kandydatów do Szkoły Lekarskiej.

m.in. przez przyznanie prawa propinacji członkom cechów[16]. Szereg korzystnych dla mieszczan zmian w tym zakresie przeprowadzono dopiero w II połowie XVIII w.

W myśl kolejnych konstytucji sejmowych:

– zniesiono swobodę szlachty w zakresie propinacji na gruntach miejskich, zachowując ją tylko dla miast i mieszczan (1764)[17];
– pozbawiono prawa propinacji przedmieszczan i wsie miejskie, wprowadzając jednocześnie nowe zasady jego wykonywania przez ograniczenie liczby piwowarów w mieście, proporcjonalnie do liczby mieszkańców (1768)[18];
– w 22 tzw. miastach stołecznych nadano wolność *braxandi et propinandi* każdemu mieszczaninowi (1775)[19].

Uniwersały Rady Nieustającej miały usprawnić reformę i precyzować sejmowe konstytucje. Ich adresatami byli starostowie, dzierżawcy i „uprzywilejowani" posesorowie oraz magistraty miast koronnych. Rada odniosła się do postanowień ustawy „Warunek Nowego Korczyna i innych Miasteczek Naszych Koronnych Królewskich"[20] z 1776 r. nakazującej magistratom zawieranie kontraktów na propinację i udzielenie koncesji „jednemu tylko z najmajętniejszych z pomiędzy siebie lub takiemu, któryby miał *pignus responsionis*, albo posesorowi", zakładając, że pozyskane w ten sposób środki finansowe trafią do budżetu miasta. Dla skutecznej realizacji ustawy, „zabiegając wszelkim podstępom i zmownym kontraktom", nakazano w wydanym uniwersale[21], aby do końca kwietnia 1777 r. w każdym mieście ogłoszono termin, w którym odbędzie się licytacja w sprawie przyznania prawa do propinacji, ze wskazaniem kwoty „nad którą taniej kontrakt nie będzie mógł być dany". Ustalono również szczegóły dotyczące przebiegu samej licytacji, która miała odbyć się w obecności starosty lub jego urzędnika. Pierwszeństwo przy zawieraniu kontraktu otrzymali obywatele miasta dysponujący „dostatecznym zakładem", a w razie „niewystarczającego majątku" mieszczan – „uprzywilejowany posesor", który „przed obcemi bliższy będzie". Pierwszą umowę propinacyjną należało podpisać na rok (co można traktować jako okres próby), każdą kolejną na 3 lata. Kopię

[16] Więcej o rozwoju prawa propinacji w miastach zob.: P. Dąbkowski, *Prawo prywatne polskie*, t. II, Lwów 1911, s. 231–235.

[17] Konstytucja „Ubezpieczenie miast" stanowiła: „same miasta i mieszczan *circa libertates mercandi, braxandi, distillandi et propinandi* […] *et salvis juribus legitimis ac usu* robienia piwa i dowożenia […] *acceptato*, zachowujemy", VL, t. VII, *fol.* 83.

[18] „Warunek Miast i Miasteczek Naszych Królewskich w Koronie i w W. X. Lit.", VL, t. VII, *fol.* 756.

[19] „Uchwalenie podatku czopowego i szelężnego", VL, t. VIII, *fol.* 144.

[20] VL, t. VIII, *fol.* 916.

[21] Uniwersał nr 74 sub. lit. B z 7.03.1777 r., *Zbiór rezolucyi…*, Warszawa 1785, s. 204.

aktu magistrat był obowiązany wysłać do Departamentu Policji. Uzyskana z produkcji i sprzedaży suma trafiała w depozyt do rąk wybranej przez miasto osoby, z zastrzeżeniem, że bez pozwolenia Departamentu Policji „tykana [suma – M.G.] być nie powinna". Jednocześnie ustalono, że wykaz miejscowości, do których skierowany jest uniwersał, zamieszczony będzie w taryfie podymnego „w klasyfikacji miast mniejszych i miasteczek". Zastrzeżono też, że w przypadku zawarcia przed opublikowaniem uniwersału kontraktu działającego na szkodę miasta, powinno ono domagać się jego rozwiązania.

Kilka miesięcy później Rada Nieustająca wydała kolejny uniwersał[22], tym razem skierowany przede wszystkim do władz 92 miast i miasteczek z 16 województw i ziem, które nie dopełniły obowiązku przeprowadzenia nakazanej w marcowym uniwersale licytacji. Zobowiązanych upomniano, „aby stosując się we wszystkim do przepisów pierwszego uniwersału […] licytację propinacyi na gruntach miejskich będącej, w przeciągu czterech niedziel najpóźniej, od czasu dojścia niniejszego uniwersału w miejscu przyzwoitym, bez żadnej zwłoki dopełnili porządku aktowi temu przepisanego", przypominając o obowiązku przesłania do Departamentu Policji autentycznego – potwierdzonego urzędowo – ekstraktu kontraktu oraz samego aktu licytacji, pod rygorem kar.

Odezwa ta jednak tylko w części przyniosła pożądany rezultat, o czym Rada poinformowała w uniwersale z marca 1779 r.[23], podkreślając zarazem, że miasta, które dopełniły nakazu zawarcia kontraktów propinacyjnych, czerpią już z tego tytułu korzyści finansowe. Jednocześnie zwrócono uwagę, że niektóre z miast w województwach kijowskim, wołyńskim, podolskim i bracławskim wciąż nie przesłały dokumentów potwierdzających licytację. Rada Nieustająca, wyrażając nadzieję na wykonanie tego obowiązku, zdecydowała o wstrzymaniu procedury egzekwowania kar, zastrzegając, że „w przypadku nieposłuszeństwa, Miasta Nasze Królewskie do Sądów Naszych Zadwornych z przepisu prawa, po kary przez UU. Instygatorów Narodowych zapozwane będą". Członkowie Rady zdawali sobie sprawę ze skali przedsięwzięcia, a mając świadomość niełatwych relacji z władzami miejskimi, nie chcieli eskalować konfliktu przez bezwzględne nakładanie kar. W uniwersale ponownie objaśniono zasady prowadzenia licytacji i zawierania kontraktów, nakazując m.in. publiczne obwieszczenie terminu licytacji z wyprzedzeniem 2 tygodni i przeprowadzenie jej w obecności starosty lub jego namiestnika. Każdą z licytacji rozpoczynano od abiuraty[24] czopowego, a następnie wskazania ceny wywoławczej, poniżej której kontrakt nie mógł być zawarty. Procedurę kończyło podpisanie

[22] Uniwersał nr 359 z 7.10.1777 r., *Zbiór rezolucyi…*, Warszawa 1785, s. 208.

[23] Uniwersał nr 102 z 26.03.1779 r., *Zbiór rezolucyi…*, Warszawa 1785, s. 221–224.

[24] Abiuracja – odprzysiężenie się, wyrzeczenie się, M. Orgelbrand, *Słownik języka polskiego*, Wilno 1861, s. 4.

kontraktu ze zwycięzcą przez uprzywilejowanego posesora i magistrat, a następnie przesłanie urzędowego ekstraktu z aktu licytacji do Departamentu Policji. Zwycięzcę licytacji zobowiązywano do wypełnienia umowy aż do czasu jej „ekspiracji" (wygaśnięcia) bez możliwości wcześniejszego od niej odstąpienia. W obawie przed nieuczciwymi praktykami uniwersał nakazywał, aby kontrahenci „dla niezawodności arendy" przedstawiali przed rozpoczęciem licytacji gwarancję „majątku lub danej za nich rękojmi". Wymóg ten ciążył również na specjalnie obieranych do licytacji „kasjerach" – skarbnikach zobowiązanych do kontroli wspomnianych gwarancji przy dopuszczaniu kandydatów do licytacji. W przypadku braku odpowiedniego zabezpieczenia ze strony licytanta to oni ponosili odpowiedzialność finansową. Rada ostrzegła przed wydawaniem funduszy pozyskanych z dochodów propinacyjnych bez zgody Departamentu Policji, podkreślając potrzebę przeznaczania środków pieniężnych na odbudowę miast. Zażądano w związku z tym przesyłania do wspomnianego departamentu corocznych raportów finansowych z uwzględnieniem „najpierwszych i najgwałtowniejszych potrzeb swoich".

Naruszanie tych rygorów oraz brak dyscypliny finansowej stały się w 1784 r. przyczyną wydania kolejnego uniwersału[25]. Krytykował on ośrodki miejskie, które nie dopełniły wymogów poprzednich uniwersałów, zwłaszcza „w szafowaniu dochodów miast i miasteczek […] kiedy nawet ważą się naruszać prowent propinacyjny, bez pozwolenia tegoż Departamentu [Policji – M.G.]"[26], co prowadzi te miasta „do ruiny". Rada poinformowała po raz kolejny, że „prowent propinacyjny zostawać ma zamknięty", dopóki nie zostanie wydana, poprzedzona wnioskiem magistratu, specjalna rezolucja zawierająca zgodę Departamentu Policji na zadysponowanie zgromadzonymi w ten sposób środkami pieniężnymi. Ostrzeżono miasta, które „licytacyi propinacyi swoich zaniedbały", że w przypadku braku niezwłocznego spełnienia obowiązku, osoba propinująca w mieście na swój użytek zostanie zobowiązana do odprowadzenia zaległych należności „w proporcyi zaprzysiężonego czopowego", a urzędy miejskie będą zmuszone ponieść karę „z osób swych i majątków". W uniwersale nakazano, by wszystkie miasta co roku przed wyborami nowych urzędników składały zestawienie dochodów i wydatków miejscowym starostom, a po ich zatwierdzeniu przesyłały je Departamentowi Policji. Dodano, że w razie wygospodarowania oszczędności w budżecie nie będą mogły być one wydane bez zgody Departamentu. Rada Nieustająca ostrzegła także

[25] Uniwersał nr 337 z 7.05.1784 r., *Zbiór rezolucyi Rady Nieustaiącey potrzebnych do wiadomosci juryzdykcyi sądowych y obywatelow oboyga narodow od seymu 1782 do seymu 1784 roku zebrany*, Warszawa 1786, s. 107–109.

[26] W tym miejscu Rada Nieustająca podała przykład miasta Piotrkowa i ziemi dobrzyńskiej, z których nadesłane rachunki dowodziły, że z funduszy propinacyjnych przeznaczano środki na utrzymywanie komisarzy *boni ordinis* oraz na „inne domyślne wydatki".

magistraty przed przekazywaniem dochodów z produkcji i sprzedaży alkoholu na utrzymywanie komisji dobrego porządku, podkreślając, że „nie są obowiązane Miasta Nasze łożyć najmniejszej ekspensy na komisarzów *boni ordinis*, ani z prowentów propinacyjnych, ani z jakichkolwiek innych dochodów, nawet i składek”[27]. W razie złamania tego zakazu „magistraty i zawiadujący kasą z swych osób i majątków ściśle odpowiadać będą”.

Efekt starań w zakresie uregulowania kwestii propinacji i przesyłania raportów finansowych przez miasta daleki był od zamierzonego. Przez ponad dekadę od wydania pierwszego uniwersału część miast okazywała w tej materii „jawne nieposłuszeństwo”[28]. Co więcej, ze specjalnego raportu sporządzonego przez Departament Policji wynikało, że suma pozyskana z funduszy propinacyjnych przez okres 11 lat była niemal o połowę niższa niż planowana[29]. Niewątpliwie na tym polu Rada Nieustająca poniosła polityczną, finansową i wizerunkową porażkę.

2.2. Działania na rzecz finansów publicznych Rada realizowała za pomocą szeregu uniwersałów w zakresie rolnictwa, leśnictwa i przemysłu surowcowego.

W 1778 r. wydała uniwersał dotyczący ochrony lasów[30]. Impulsem do tego były liczne skargi na powszechną, nielegalną i niekontrolowaną wycinkę lasów

[27] Warto dodać, że komisarze zgodnie z reskryptem królewskim winni byli wykonywać swoją pracę społecznie. Ordynacja poznańskiej komisji *boni ordinis* z 1779 r. stanowiła, że komisarze nie mogą żądać od miasta stancji, żywności ani paszy. W praktyce jednak miasto ze składek mieszczan łożyło na ich funkcjonowanie znaczne sumy, J. Deresiewicz, *op. cit.*, s. 180.

[28] A. Czaja, *Między tronem, buławą a dworem petersburskim. Z dziejów Rady Nieustającej 1786–1789*, Warszawa 1988, s. 171. Do ośrodków wykazujących niesubordynację należały m.in. miasta: Solec, Mława, Kowal, Brześć Litewski czy Stanisławów, wobec których Rada podjęła decyzję o użyciu wojska w celu wyegzekwowania nakazu składania raportów. Zob. rezolucje nr 121 z 10.07.1787 r., AGAD, tzw. ML, dz. VII, sygn. 100, k. 24–26 v.; nr 230 z 29.02.1788, AGAD, tzw. ML, dz. VII, sygn. 101, k. 212–213; nr 236 z 11.03.1788, AGAD, tzw. ML, dz. VII, sygn. 101, k. 226–227 v.; nr 285 z 16.09.1788, AGAD, tzw. ML, dz. VII, sygn. 65, k. 98–99; nr 286 z 16.09.1788, AGAD, tzw. ML, dz. VII, sygn. 65, k. 100–101 (Aleksander Czaja odnośnie do dwóch ostatnich rezolucji podaje w przypisach błędną datę 26.09.1788, *Między tronem…*, *op. cit.*, s. 396). Tadeusz Korzon wskazuje, że szczególne nieposłuszeństwo wykazywały miasta litewskie, które do 1784 r. nie przysłały żadnego raportu, co zdaniem Andrzeja Zahorskiego ma dowodzić, że miasta litewskie nie podporządkowały się władzy Rady Nieustającej. T. Korzon, *op. cit.*, t. IV, s. 317; A. Zahorski, *op. cit.*, s. 35.

[29] „Raport Generalny dwuletnich czynności Departamentu Policji od sejmu 1786 do sejmu 1788 zeszłej Radzie Nieustającej uczyniony”, A. Czaja, *op. cit.*, s. 178. Zob. T. Korzon, *op. cit.*, t. IV, s. 318.

[30] Uniwersał nr 167 z 29.05.1778 r., błędnie oznaczony w zbiorach drukowanych rezolucji i przytoczony w literaturze (Z. Kaczmarczyk, B. Leśnodorski, *op. cit.*, s. 565) jako uniwersał z 7.05.1778 r., *Zbiór rezolucyi…*, Warszawa 1785, s. 217. Prawidłowa datacja uniwersału w zbiorach rękopiśmiennych patrz: AGAD, tzw. ML, dz. VII, sygn. 21, k. 359.

oraz wypalanie leśnego poszycia prowadzące do spustoszenia drzewostanu. Zapobiegając „tak szkodliwej nadal krajowi całemu borów i lasów ruinie", powołując się na statuty królewskie i konstytucje sejmowe[31], Rada wystosowała do świeckich i duchownych posesorów dóbr królewskich apel o zaprzestanie takich praktyk pod rygorem odpowiedzialności sądowej (uznając także odpowiedzialność panów za działania poddanych chłopów). Jednocześnie nakazała urzędom grodzkim egzekwowanie prawa i karanie osób je łamiących. Nakazano też, by drzewo na opał i handel było wyrąbywane „w wydzielonych tylko przez dziedziców i posesorów częściach, a nie we wszystkich razem borach".

Kolejny z aktów Rada poświęciła pozyskiwaniu soli[32]. Rzeczpospolita praktycznie została pozbawiona dostępu do jej złóż, gdy w pierwszym rozbiorze utraciła największe żupy solne. Wpłynęło to na ubytek dochodów skarbowych, jak i na wzrost cen samego produktu. Rzeczpospolita zmuszona została do importu soli z Austrii, z czego największe zyski czerpała Pruska Kompania Morska[33]. Poszukiwanie nowych salin stało się jednym z priorytetów gospodarczych rządu. Działania podjęła zarówno Komisja Skarbu Koronnego, powierzając zbadanie miejsc ewentualnej eksploatacji soli staroście nowogrodzkiemu Tadeuszowi Czackiemu, jak i Rada Nieustająca, zlecając analogiczne zadanie konsyliarzowi Stanisławowi Ursynowi Niemcewiczowi[34]. Niezależnie od delegowania urzędników do poszukiwania „fabryk solnych", Rada Nieustająca na wniosek Departamentu Skarbowego wydała uniwersał. W związku z trudnościami w pozyskaniu tak potrzebnego surowca zalecono wszystkim „posesorom i dziedzicom dóbr jakiegożkolwiek gatunku", aby w przypadku odkrycia na zarządzanym przez nich gruncie źródeł słonej wody powiadomili o tym Radę Nieustającą, załączając informację o nazwie nieruchomości, jej położeniu oraz odległości od lasów i najbliższej rzeki spławnej. Rada zapowiedziała, że po konsultacjach z Komisjami Skarbowymi – Koronną i Litew-

[31] Statuty Kazimierza Wielkiego, art. XLIII, „*De plantacionibus extirpendis*" (*Statuty Kazimierza Wielkiego*, wyd. O. Balzer, Poznań 1947, s. 365–366; por. *Volumina Legum. Przedruk zbioru praw staraniem XX. Pijarów w Warszawie, od roku 1732 do roku 1782, wydanego*, t. I, wyd. J. Ohryzko, Petersburg 1859, *fol.* 35), „*De causis, quas soli capitanei judicare possunt*" (VL, t. I, *fol.* 77), „*De arviprio et incendio Sylvarum*" (VL, t. I, *fol.* 80); konstytucje sejmowe: „*O borach i lasach podlaskich*" z 1607 r. (VL, t. II, *fol.* 1620), „*Puszcz w województwie mazowieckim ochrona*" z 1647 r. (VL, t. IV, *fol.* 127), „Bory, lasy, ziemie wyszogrodzkiej" z 1647 r. (VL, t. IV, *fol.* 129), „*O borach i lasach sendomierskiego, wołyńskiego, mazowieckiego, województw; ziemi chełmskiej i województw pruskich*" z 1676 r. (VL, t. V, *fol.* 395) oraz Statut W. K. L., rozdz. X, art. III „*O barcie, o jeziora, sianożęci, kto ma w czyjej puszczy*" i art. XVII „*O pożarach w puszczach i lasach*" (Statut Wielkiego Księstwa Litewskiego, Wilno 1819).

[32] Uniwersał nr 258 z 29.04.1788 r., *Zbiór rezolucji interpretacyjnych…*, *op. cit.*, s. 318.

[33] T. Korzon, *op. cit.*, t. II, s. 51.

[34] Więcej o działalności Czackiego i Niemcewicza zob.: A. Czaja, *op. cit.*, s. 263–264.

ską, udzieli w takich przypadkach pomocy przy wydobyciu i wywarzaniu słonej wody. Uniwersał zawierał jednocześnie odezwę do wspomnianych dziedziców i posesorów, aby „tymczasem przebrawszy cokolwiek i ocembrowawszy źródła słone, nie czynili żadnej trudności poddanym własnym i sąsiedzkim", co, biorąc pod uwagę powszechne ubóstwo, pozwoliłoby włościanom uniknąć wysokich kosztów zakupu „innej jakiej soli". Wyrażono też nadzieję, że właściciele dóbr w nieuzasadnionej obawie przed odebraniem im złóż soli na rzecz Skarbu Rzeczypospolitej nie będą taić „tego daru, który Opatrzność we właściwej jego złożyła ziemi". Jednak rząd nie przeznaczył na poszukiwanie źródeł soli dodatkowych funduszy[35], a odwołująca się do poczucia społecznej solidarności odezwa nie mogła przynieść zadowalających efektów.

W listopadzie i grudniu 1785 r. Rada Nieustająca wydała dwa przygotowane w Departamencie Policji uniwersały będące reakcją rządu na klęskę nieurodzaju, jaka latem dotknęła prowincję litewską i niektóre województwa koronne[36]. W związku z obfitymi opadami deszczu, w wyniku których doszło do zalania terenów uprawnych, a w konsekwencji do gnicia resztek zebranego zboża, i w obawie przed zagrażającym ludności widmem głodu, wezwano posesorów dóbr królewskich, ziemskich, duchownych i miejskich do wstrzymania eksportu zgromadzonych plonów za granicę. Zalecano niezawieranie umów z cudzoziemskimi kontrahentami i gromadzenie zapasów zboża, aby uniknąć sytuacji z przeszłości, gdy „te same zboża niezmiernie wyniesioną ceną sprowadzać i kupować musiano, które z nieprzejrzenia potrzeb własnych i grożących okoliczności, za bardzo mierną, wywożono i sprzedawano". Rada wyraziła nadzieję, że „ostrzeżenie […] uskutecznione zostanie" i przyczyni się do uratowania części społeczeństwa w największym stopniu narażonej na niebezpieczeństwo głodu. Aktywność Rady w tej kwestii nie skończyła się jednak na samej odezwie. W drugim uniwersale zwrócono się do szlachty: „Żądalibyśmy na sejmikach być uwiadomieni, jaki jest stan waszych zbiorów, jakie są wasze potrzeby i jakiego od nas potrzebują ratunku?". Powołano się na rozwiązanie z innych krajów, gdzie co roku po żniwach sporządzano tabele zbiorów i dopiero na ich podstawie decydowano o wielkości dozwolonej na eksport. Jednak z uwagi na terminy sejmików przypadające dopiero w kolejnym roku, swoją prośbę Rada skierowała do wojewodów, kasztelanów, marszałków, podkomorzych i starostów. Żądano od nich, aby „dobrawszy kilkunastu *ex ordine* urzędników", przeprowadzili w swoich okręgach stosowne kalkulacje, a ich

[35] *Ibidem*, s. 264.

[36] Uniwersał nr 215 z 22.11.1785 r., *Zbiór rezolucyi Zbiór rezolucyi Rady Nieustaiącey potrzebnych do wiadomości juryzdykcyi sądowych y obywatelów oboyga narodow od seymu 1784 do seymu 1786 roku zebrany*, Warszawa 1788, s. 159; Uniwersał nr 227 z 9.12.1785 r., *Zbiór rezolucyi…*, Warszawa 1788, s. 160.

wyniki przesłali bezpośrednio do Rady Nieustającej. Zalecono zwrócenie szczególnej uwagi na kwestie: „jak wiele ziarn chybia od przeszłorocznego urodzaju", „czy potrzebny jest zakaz do wywozu tychże zbóż za granicę" i „na jaki gatunek zbóż potrzebny jest zakaz?", sygnalizując, że wyłączone być z niego mogły pszenica (jako zboże w niewielkim stopniu konsumowane) oraz len i konopie (które „nie mogą się przyczynić do głodu"). Wreszcie nakazano dokonanie oceny „czy nie każą się spodziewać większej karystyi [niedostatku – M.G.] na rok przyszły?". Uniwersał kończył gorący apel o najszybsze powiadomienie w tym zakresie Rady Nieustającej. Należy dodać, że problem nieurodzaju i niedoborów żywności pojawiał się również w latach kolejnych, co starano się rozwiązać, tworząc na mocy wspólnych decyzji Rady Nieustającej i komisji skarbowych specjalne magazyny służące gromadzeniu rezerw zbożowych.

Dwukrotnie, z początkiem wiosny 1781 i 1782 r., w uniwersałach zajmowano się walką z szarańczą[37]. Apelowano do posiadaczy dóbr ziemskich w województwach południowo-wschodnich, ostrzegając przed nadciągającą ze strony granicy tureckiej plagą mogącą zagrozić polom uprawnym. Dziedzicom i posesorom zalecano niszczenie „ikry" w gniazdach poprzez ich palenie i zakopywanie w specjalnie do tego wykopanych rowach. Jednocześnie zapewniano o wsparciu wojska, które na wniosek osób zainteresowanych złożony do Departamentu Wojskowego miało udzielić w tym zakresie stosownej pomocy, „nie dalej jednak jak mil dwie lub trzy w okręgu leżących" przez okres maksymalnie trzech dni.

2.3. Wśród poruszanych w uniwersałach materii pojawił się także problem naprawy dróg[38]. W odezwie skierowanej do posesorów i dziedziców dóbr, w których ulokowane były stacje pocztowe i przez które przebiegały trakty publiczne, Rada Nieustająca, powołując się na licznie nadsyłane do niej skargi na zły, utrudniający przemieszczanie się stan dróg, wezwała wspomnianych do przedsięwzięcia działań renowacyjnych[39]. Ostrzegła zarazem, że zaniedbanie tej kwestii może spowodować przeniesienie traktów pocztowych tam, „gdzie są drogi lepsze", a to w konsekwen-

[37] Uniwersały: nr 96 z 30.03.1781 r., *Zbiór rezolucyi…*, Warszawa 1785, s. 235 i nr 278 z 22.02.1782 r., AGAD, tzw. ML, dz. VII, sygn. 43, k. 11–12.

[38] Uniwersał nr 363 z 11.06.1782 r., *Zbiór rezolucyi…*, Warszawa 1785, s. 239–240.

[39] Ustawodawstwo państwowe w zakresie poprawy infrastruktury drogowej (nie licząc konstytucji poświęconych pobieraniu ceł) było bardzo ubogie. Korzon wskazuje zaledwie jedną konstytucję sejmową z 1569 r. nakazującą powołanie we wszystkich województwach urzędników, których zadaniem było spisanie gościńców i nadzór na ich ewentualnym poszerzeniem, *Volumina Constitutionum*, t. II: *1550–1609*, vol. 1: *1550 –1585*, red. S. Grodziski, I. Dwornicka, W. Uruszczak, Warszawa 2005, s. 250. Por. VL, t. II, *fol.* 787; zob. T. Korzon, *op. cit.*, t. II, s. 60–61.

cji doprowadzi do sytuacji, gdy „obywatele, w których dobrach są stacje teraz lokowane, utraciliby pożytek stąd wynikający".

2.4. Reformy sejmu konwokacyjnego rozpoczęły nowy etap naprawy finansów Rzeczypospolitej. Powołanie Komisji Skarbowych i wprowadzenie cła generalnego w miejsce ceł wewnętrznych było jej pierwszym krokiem. Posunięcie to sprzyjało rozwojowi handlu i przemysłu. Lata 60. i 70. XVIII w. to także czas powstawania na ziemiach polskich pierwszych wzorowanych na zachodnich kompanii przemysłowych, wydobywczych i handlowych. Ich inicjatorem i entuzjastą był Stanisław August wspierający wszelkie przedsięwzięcia, które podnosiłyby poziom gospodarczy kraju[40].

Zagadnieniu temu poświęcono osobny uniwersał[41]. Odwołując się do konstytucji z 1776 r., w myśl której Departament Skarbowy uzyskał prawo do egzaminowania i przedkładania plenum Rady propozycji służących pomnożeniu przychodów krajowych[42] z umów z kompaniami handlowymi, Rada w odezwie do obywateli Rzeczypospolitej zachęciła „do składania pomienionych kompanij […] już to, ażeby zgłaszając się w tej okoliczności czyli do samej Rady […] czyli do Departamentu Skarbowego […] zamysły swoje i projekta otwierali i oświadczali". Wnioski takie miały być analizowane, a w razie ich aprobaty Rada miała na ich podstawie zawierać stosowne kontrakty.

2.5. Jeden z pierwszych uniwersałów Rada Nieustająca poświęciła skarbowości. Dotyczył on ordynacji względem podatku od tzw. papieru stemplowanego[43], czyli znanych na ziemiach polskich już od stulecia opłat pobieranych od aktów prawnych. Na stałe pojawiły się one w 1775 r. mocą konstytucji sejmowej „Dochody Skarbu Koronnego"[44]. Ustawa zawierała wykaz aktów: umów prywatnoprawnych, dokumentów sądowych i administracyjnych, przywilejów, nadań, nominacji itp. (a także kart do gry, kalendarzy i ksiąg żydowskich), ustalając wysokość stawek pobieranych za ich pierwszy arkusz[45]. Wprowadzono też sankcje za niezgodne z prawem zawyżanie cen stempla i fałszerstwa, określając konsekwencje zawiera-

[40] Zob. więcej: G. Bałtruszajtys, *Kompanie akcyjne w Polsce w drugiej połowie XVIII w. Z zagadnień początków prawa akcyjnego*, „Czasopismo Prawno-Historyczne" 1959, t. XI, z. 2, s. 85–89.

[41] Uniwersał nr 9 z 15.11.1776 r., AGAD, tzw. ML, dz. VII, sygn. 206, k. 9–11.

[42] VL, t. VIII, *fol.* 854.

[43] Uniwersał nr 41 z 13.12.1776 r., *Zbiór rezolucyi…*, Warszawa 1785, s. 195–197.

[44] VL, t. VIII, *fol.* 145–147. Zob. więcej: R. Rybarski, *Skarbowość Polski w dobie rozbiorów*, Kraków 1937, s. 191 i n.

[45] Opłata była stała niezależnie od liczby stron dokumentu.

nia transakcji bez wymaganych opłat. Mimo tak precyzyjnych przepisów wprowadzenie w kraju papieru stemplowanego napotykało w pierwszym okresie na spore trudności, a prawa nie przestrzegano. Świadczą o tym doniesienia o nadużyciach, oszustwach (głównie wśród Żydów) i zaniechaniach urzędniczych przy pobieraniu podatku[46]. Tym też należy tłumaczyć decyzję Rady Nieustającej o powierzeniu Komisji Skarbu Koronnego zadania przygotowania projektu stosownego uniwersału[47]. Adresowano go do urzędników „trzymających akta publiczne"[48] zobowiązując ich do złożenia stosownej przysięgi. Zgodnie z załączoną do aktu rotą, urzędnicy zobowiązywali się do przyjmowania każdego „kwitu *de pretio bonorum*" (z oszacowaniem wartości dóbr), „zapisu w akta", „roboracyi i oblaty kontraktów zastawnych" oraz „kart ręcznych i wekslów" jedynie na papierze stemplowanym. Ekstrakt z wykonanej przysięgi należało niezwłocznie przesłać do Komisji Skarbu Koronnego pod rygorem utraty funkcji oraz kary 500 grzywien i czterech niedziel wieży. W dalszej części uniwersał precyzował zasady prowadzenia dokumentacji kancelaryjnej oraz przepisy o pobieraniu opłat. Każda kancelaria winna prowadzić 4 protokoły: 1) zapisów i kwitów *de pretio* – z oszacowaniem transakcji przez zeznającego; 2) „transakcyi długów", z oblatami i roboracjami kart ręcznych, weksli, umów zastawu i zapisów *per extractum*, z załączonym stosownym kwitem *de pretio bonorum*; 3) „transakcyi wieczystych", jak umowy sprzedaży, rezygnacji, darowizny, cesji, submisji i intromisji (tak jak w drugim protokole, należało dołączyć kwit *de pretio bonorum*); 4) *relationum*[49]. Na papierze stemplowanym (płatnie) wpisy przyjmowano tylko do pierwszego protokołu. Ordynacja regulowała również nadzór, nakładając na urzędników kancelaryjnych obowiązek sporządzania corocznego spisu ich suscepty (tj. przyjmowania od petentów oświadczeń oraz dokumentów) i odsyłanie go do Komisji Skarbu Koronnego. Jednocześnie uprawniono urzędników delegowanych przez tę komisję do prowadzenia kontroli w kancelariach, „przeglądania protokołów wszelkich susceptowanych" i „dostrzegania" czy przestrzegane są przepisy odnośnie do papieru stemplowanego[50].

Również uniwersał, wspierając obowiązujące prawo, miał zapewnić pobór opłat obowiązujących przy przeprawie przez Wartę pod Kołem[51]. Prawo do po-

[46] R. Rybarski, *op. cit.*, s. 197–198.

[47] AGAD, tzw. ML, dz. VII, sygn. 18, k. 46.

[48] Rada wymieniła w tym miejscu: metrykantów koronnych, komorników, namiestników, regentów, wiceregentów, susceptantów koronnych, ziemskich i grodzkich, pisarzy miejskich i sądowych.

[49] W uniwersale nie wskazano, czemu miał służyć. Być może był to protokół sprawozdawczy dla organu nadzorującego.

[50] Zob. T. Korzon, *op. cit.*, t. III, s. 162–163.

[51] Uniwersał nr 10 z 19.11.1776 r., AGAD, tzw. ML, dz. VII, sygn. 206, k. 11–13.

boru mostowego przysługiwało starostom kolskim[52]. Próba ściągania opłat, jak donoszono Radzie, niejednokrotnie napotykała na opór i „gwałty" ze strony przeprawiających się przez rzekę osób. Rada przestrzegła więc wszystkich korzystających z przeprawy, bez różnicy „stanu i kondycyi", którzy dopuściliby się przemocy i nie podporządkowali prawu, o użyciu w stosunku do nich *brachio militari*.

Uniwersał wydano też w związku z obwieszczeniem Katarzyny II dotyczącym funkcjonujących na rynku rosyjskim papierowych rubli asygnacyjnych[53]. Ponieważ „przez nierychłe dochodzenie wiadomości o tymże ogłoszeniu, Obywatele Państw Naszych uszczerbek w majątkach swych ponieśćby mogli", za zasadne Rada uznała opublikowanie jego treści w formie uniwersału. We wspomnianym obwieszczeniu z 8 października 1780 r., odwołując się do podjętej w 1768 r. decyzji o powołaniu w Cesarstwie banków „dla wykupywania assygnacyi Imperii", wyjaśniono, że celem tego przedsięwzięcia było wypuszczenie do obiegu tzw. asygnacji bankowych wyłącznie dla „ułatwienia wewnętrznej cyrkulacyi monety rosyjskiej"[54], przypominając, że ich wywożenie za granicę i wprowadzanie tam do powszechnego obrotu, jako „rosyjskiej monety krajowej", było zabronione przez prawo. Ze względu na to, że asygnacje te znalazły się także w rękach cudzoziemców, wyznaczono termin 10 stycznia 1781 r. na odesłanie asygnacji do banków w Petersburgu. Zgodnie z obwieszczeniem po przeprowadzeniu ich weryfikacji przez bank osobom upoważnionym wypłacana miała być odpowiednia suma pieniężna. Zastrzeżono też, że po upływie wskazanego terminu wysyłanie asygnacji do Moskwy będzie niedozwolone.

3

Opisaną w uniwersałach działalność w sprawach gospodarczych Rady Nieustającej cechowała wszechstronność. Zróżnicowany był cel oraz charakter uniwersałów. W większości przypadków odwoływano się w nich do wydanych przez sejm konstytucji, na podstawie których Rada formułowała przepisy wykonawcze. Starano się precyzować ustawy (uniwersały o papierze stemplowanym, o raportach miast), przestrzegać przed łamaniem prawa i wskazywać sankcje za takie działania

---

[52] Kwestię tę regulowały konstytucje: „Cło generalne" z 1764 r. (VL, t. VII, *fol.* 34) i „Przeprawa pod Kołem" z 1768 r. (VL, t. VII, *fol.* 809).

[53] Uniwersał nr 7 z 21.11.1780 r., *Zbiór rezolucyi…*, Warszawa 1785, s. 234–235. Pieniądze zostały wprowadzone do obrotu 1(12) stycznia 1769 r., W.A. Serczyk, *Katarzyna II carowa Rosji*, [wyd. 3], Wrocław 1989, s. 182. Zob. także: R. Rybarski, *op. cit.*, s. 455.

[54] Zabieg ten przyniósł zresztą pożądany rezultat. Jak podaje Roman Rybarski (*op. cit.*, s. 455), w 1787 r. w obiegu było już 100 mln rubli asygnacyjnych, co podniosło o kilkadziesiąt procent kurs rubla srebrnego.

(uniwersały o licytacji propinacyjnej, o poborze mostowego). Przyczyną uchwalania uniwersałów były zgłaszane skargi (uniwersały o ochronie lasów, o naprawie dróg). Dokumenty te stanowiły również reakcję na zdarzenia o charakterze siły wyższej, której skutkom starano się zapobiec (uniwersały ostrzegające o klęsce nieurodzaju, o pladze szarańczy), lub zachętę do aktywizacji społeczeństwa (uniwersały o zakładaniu kompanii, o poszukiwaniu źródeł soli).

Sprawą odrębną była skuteczność wydawanych nakazów, co najlepiej ilustruje przykład instrukcji dotyczących procedury licytacji propinacyjnych. Jeszcze w 1784 r., a więc siedem lat od wydania pierwszego w tej materii uniwersału, niektóre miasta nie stosowały się do wytycznych Rady, która wyraźnie zwlekała ze wszczęciem stanowczych działań egzekwujących prawo. Nad stosowanie sankcji przedkładano zachętę do podporządkowania się przepisom i tłumaczenie obowiązujących zasad. Nie sposób odmówić Radzie starań w tym zakresie, jednak rezultat jej aktywności daleki był od zamierzonego. Andrzej Zahorski postawił tezę, że nieskuteczność Departamentu Policji odpowiedzialnego za sprawy miejskie była efektem braku egzekutywy w terenie i nieposłuszeństwa magistratów[55].

Ponieważ obok uniwersałów istotne znaczenie miały rezolucje i asygnaty będące aktami skierowanymi do konkretnych podmiotów[56], przedstawiona analiza stanowi jedynie przyczynek do dalszych badań nad funkcjonowaniem Rady Nieustającej w sferze gospodarczo-ekonomicznej.

Bibliografia

Źródła archiwalne

Archiwum Główne Akt Dawnych:
tzw. Metryka Litewska, dział VII.

Źródła drukowane

Statut Wielkiego Księstwa Litewskiego, Wilno 1819.

Statuty Kazimierza Wielkiego, wyd. O. Balzer, Poznań 1947.

Volumina Constitutionum, t. II: *1550–1609*, vol. 1: *1550–1585*, red. S. Grodziski, I. Dwornicka, W. Uruszczak, Warszawa 2005.

Volumina Legum. Przedruk zbioru praw staraniem XX. Pijarów w Warszawie, od roku 1732 do roku 1782, wydanego, t. I, wyd. J. Ohryzko, Petersburg 1859.

Volumina Legum. Przedruk zbioru praw staraniem XX. Pijarów w Warszawie, od roku 1732 do roku 1782, wydanego, t. V, VII i VIII, wyd. J. Ohryzko, Petersburg 1860.

[55] A. Zahorski, *op. cit.*, s. 35.

[56] Zob. M. Głuszak, *Uniwersały Rady Nieustającej z lat 1775–1788. Część I…*, *op. cit.*, s. 42.

Zbiór rezolucji interpretacyjnych Rady Nieustającej z lat 1786–1788, oprac. M. Głuszak, Łódź 2014.

Zbiór rezolucyi Rady Nieustaiącey potrzebnych do wiadomości juryzdykcyi sądowych y obywatelów oboyga narodów od seymu 1776 do seymu 1782 zebrany, Warszawa 1785.

Zbiór rezolucyi Rady Nieustaiącey potrzebnych do wiadomosci juryzdykcyi sądowych y obywatelow oboyga narodow od seymu 1782 do seymu 1784 roku zebrany, Warszawa 1786.

Zbiór rezolucyi Rady Nieustaiącey potrzebnych do wiadomości juryzdykcyi sądowych y obywatelów oboyga narodow od seymu 1784 do seymu 1786 roku zebrany, Warszawa 1788.

Literatura

Bałtruszajtys G., *Kompanie akcyjne w Polsce w drugiej połowie XVIII w. Z zagadnień początków prawa akcyjnego*, „Czasopismo Prawno-Historyczne" 1959, t. XI, z. 2, s. 77–128.

Bałtruszajtys G., *Z badań nad Komisjami Boni Ordinis. Płocka Komisja Dobrego Porządku*, „Czasopismo Prawno-Historyczne" 1975, t. XXVII, z. 2, s. 221–227.

Bogucka M., Samsonowicz H., *Dzieje miast i mieszczaństwa w Polsce przedrozbiorowej*, Wrocław 1986.

Czaja A., *Między tronem, buławą a dworem petersburskim. Z dziejów Rady Nieustającej 1786–1789*, Warszawa 1988.

Dąbkowski P., *Prawo prywatne polskie*, t. II, Lwów 1911.

Deresiewicz. J., *Wielkopolskie komisje dobrego porządku*, „Czasopismo Prawno-Historyczne" 1966, t. XVIII, z. 2, s. 155–213.

Głuszak M., *Uniwersały Rady Nieustającej z lat 1775–1788. Część I: Charakterystyka ogólna*, „Studia z Dziejów Państwa i Prawa Polskiego" 2019, t. XXII, s. 37–49.

Głuszak M., *Uniwersały Rady Nieustającej z lat 1775–1788. Część II: Ustrój sądownictwa i prawo sądowe*, „Studia z Dziejów Państwa i Prawa Polskiego" 2020, t. XXIII, s. 13–34.

Kaczmarczyk Z., Leśnodorski B., *Historia państwa i prawa Polski*, t. II, Warszawa 1968.

Korzon T., *Wewnętrzne dzieje Polski za Stanisława Augusta (1764–1794). Badania historyczne ze stanowiska ekonomicznego i administracyjnego*, t. I–IV, Kraków 1897.

Orgelbrand M., *Słownik języka polskiego*, Wilno 1861.

Rybarski R., *Skarbowość Polski w dobie rozbiorów*, Kraków 1937.

Serczyk W.A., *Katarzyna II carowa Rosji*, [wyd. 3], Wrocław 1989.

Srogosz T., *Geneza i funkcjonowanie komisji dobrego porządku*, „Studia z Dziejów Państwa i Prawa Polskiego" 1995, t. II, s. 152–163.

Zahorski A., *Centralne instytucje policyjne w Polsce w dobie rozbiorów*, przedm. B. Leśnodorski, Warszawa 1959 (Studia z Dziejów Polski w Okresie Oświecenia, nr 2).

Marcin Głuszak
dr, Uniwersytet Łódzki
https://orcid.org/0000-0002-1078-9012

Uniwersały Rady Nieustającej z lat 1775–1788. Część III: Materie ekonomiczne

Obok problematyki sądownictwa i prawa sądowego, materią najczęściej poruszaną w uniwersałach Rady Nieustającej były sprawy z zakresu ekonomii. Szczególny nacisk położono na kwestie funkcjonowania miast królewskich, znajdujących się pod dozorem Departamentu Policji Rady Nieustającej, w tym kontroli nad przebiegiem licytacji propinacyjnych. W pojedynczych uniwersałach Rada skupiła swoją uwagę m.in. na problematyce: infrastruktury drogowej, rolnictwa, leśnictwa, przemysłu surowcowego, handlu i skarbowości.

Słowa kluczowe: Rada Nieustająca, uniwersały, miasta królewskie, raporty miejskie, licytacje propinacyjne

Marcin Głuszak
PhD, University of Łódź
https://orcid.org/0000-0002-1078-9012

Universals of the Permanent Council in 1775–1788. Part III: Economic matters

The matters most frequently discussed in the universals of the Permanent Council, apart from the issues of the judiciary and judicial law, were matters related to economics. Particular emphasis was placed on the functioning of royal cities under the supervision of the Police Department of the Permanent Council, including control over the course of propination auctions. In single universals, the Council focused its attention, among others, on the issues of road infrastructure, agriculture, forestry, the raw materials industry, trade and treasury.

Key words: The Permanent Council, universals, royal cities, city reports, propination auctions